

Arkhaia Anatolika

e-ISSN: 2651-4664

arkhaiaanatolika.org
Arkhaia Anatolika 6 (2023) 1-23
DOI: 10.32949/Arkhaia.2023.55

Araştırma Makalesi

2022 Yılı Aziz Nikolaos Kilisesi Naos Sondaj Çalışmalarının Ön Değerlendirmesi

Ebru Fatma FINDIK*

Öz

* Doç. Dr. Ebru Fatma Fındık, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Hatay/Türkiye.
E-mail: effindik@mku.edu.tr
Orcid iD: 0000-0001-9150-0884

Sorumlu Yazar: Doç. Dr. Ebru Fatma Fındık, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Hatay/Türkiye.
E-mail: effindik@mku.edu.tr

Geliş Tarihi: 29.11.2022
Kabul Tarihi: 17.02.2023
Online Yayın Tarihi: 01.10.2023

Makale Künyesi: Fındık, E. F. 2023. "2022 Yılı Aziz Nikolaos Kilisesi Naos Sondaj Çalışmalarının Ön Değerlendirmesi." *Arkhaia Anatolika* 6: 1-23.
<https://doi.org/10.32949/Arkhaia.2023.55>

Çıkar Çatışması Beyanı: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) olarak lisanslıdır.

• Dergide yayınlanan makalelerin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)ına aittir.

"Aziz Nikolaos Anıt Müzesi Restorasyonu ve Çevre Düzenlemesi İş'i", 2021-2022 yılları arasında TC Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından Antalya Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü kontrolörlüğünde, Demre Likya Uygarlıkları Müzesi ile birlikte gerçekleştirilmiştir. Restorasyon çalışmaları sırasında, kilisenin naosundaki çimento harçlı zemin taşları kaldırılmış, altta önceki evreye ait *in situ* yer döşemeleri ortaya çıkmıştır. Liturjik işlevli *ambon* ve *solea*nın tahrip olmasının ardından olasılıkla zeminde oluşan açıklıklar sonraki evrede niteliksiz yer döşemeleri ile kaplanmıştır. 2022 yılında restorasyon çalışmalarında ortaya çıkarılan bu *in situ* yer döşemelerine istinaden *naosta* beş sondaj çalışması gerçekleştirilmiştir. Sondajların amacı; kilisenin farklı yapı evrelerini tespit etmektir.

Bu çalışmada 2022 yılında Aziz Nikolaos Kilisesi'nin *naosunda* gerçekleştirilen sondajlarda elde edilen verilerin ön değerlendirilmesi sunulmuş; bugüne kadar yapılan çalışmalarda araştırmacılar tarafından önerilen kilisenin yapı evreleri ve tarihlendirmeye ilişkin tartışmalara açıklık getirilmeye çalışılmıştır. 2022 yılında elde edilen veriler, bazı önerileri desteklerken, önceki çalışmalara yeni ve önemli bilimsel katkılar sunmuştur.

Aziz Nikolaos Kilisesi'nin mimarisi üzerine yapılan önceki çalışmalarda üç ana inşa evresi belirlenmiştir. Bazilikal planlı I. yapı evresi 529 yılındaki büyük deprem sonrasına tarihlendirilir. 2022 yılında *naosta* gerçekleştirilen sondajlarda ise olasılıkla üçü inşa ve ikisi onarım olmak üzere beş yapı evresi tespit edilmiştir. Sondaj çalışmalarının en önemli sonuçlarından biri, 6. yüzyıla tarihlendirilen bazilikal planlı yapının zeminlerinin ortaya çıkarılması ve bu yapının Geç Roma-Erken Hristiyanlık dönemine ait bir yapı /yapılar topluluğu üzerine inşa edildiğinin belgelenmesidir. Çalışmalar sonunda, 1. evre olarak tanımladığımız bu yapının zemininde geometrik ve bitkisel motifli *opus tessellatum* tekniğinde mozaikler ortaya çıkarılmıştır. Bu mozaiklerin Aziz Nikolaos Kilisesi'nin erken bir evresine mi veya azizin *martyrionuna* mı ait olduğu gelecekteki kazı çalışmalarıyla aydınlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bizans, Myra, Aziz Nikolaos Kilisesi, Aziz Nikolaos, mozaik, *opus tessellatum*, *opus sectile*.

Arkhaia Anatolika

e-ISSN: 2651-4664

arkhaiaanatolika.org
Arkhaia Anatolika 6 (2023) 1-23
DOI: 10.32949/Arkhaia.2023.55

Research Article

Preliminary Evaluation of the Naos Sondage Works of St. Nicholas Church in 2022

Ebru Fatma FINDIK*

Abstract

* Assoc. Prof. Dr. Ebru Fatma Findik, Hatay Mustafa Kemal University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Art History, Hatay/Türkiye.
E-mail: effindik@mku.edu.tr
Orcid id: 0000-0001-9150-0884

Corresponding Author: Assoc. Prof. Dr. Ebru Fatma Findik, Hatay Mustafa Kemal University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Art History, Hatay/Türkiye.
E-mail: effindik@mku.edu.tr

Received Date: 29.11.2022
Acceptance Date: 17.02.2023
Online Publication Date: 01.10.2023

Citation: Findik, E. F. 2023. "Preliminary Evaluation of the Naos Sondage Works of St. Nicholas Church in 2022." *Arkhaia Anatolika* 6: 1-23.
<https://doi.org/10.32949/Arkhaia.2023.55>

Conflicts of Interest: No conflict of interest has been declared.

Copyright & License: Authors retain copyright of their work and their articles are licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).

• The scientific and legal propriety of the articles published in the journal belongs exclusively to the author(s).

"St. Nicholas Memorial Museum Restoration and Landscaping Work" was carried out between the years of 2021-2022 by the Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Turkey under the control of the Antalya Directorate of Surveying and Monuments as well as the Demre Lycian Civilizations Museum. During the restoration period, the cement mortar floor stones in the naos of the church were removed, and the in situ floor tiles of the previous phase were exposed. The openings that may have formed in the ground after the destruction of the liturgical ambon and solea were then covered with unqualified floor coverings in the next phase. Based on these in situ floorings that were uncovered during the restoration works in 2022, five sondages were carried out in the naos. The purpose of sondages is to identify the different building phases of the church. In this study the soundings carried out in the naos of the Church of St. Nicholas in 2022, a preliminary evaluation of the obtained data to date, is presented to researchers in order to clarify the debates on the building phases and dating of the church. While the data obtained in 2022 supported some suggestions, it has allowed for new and important contributions to previous studies.

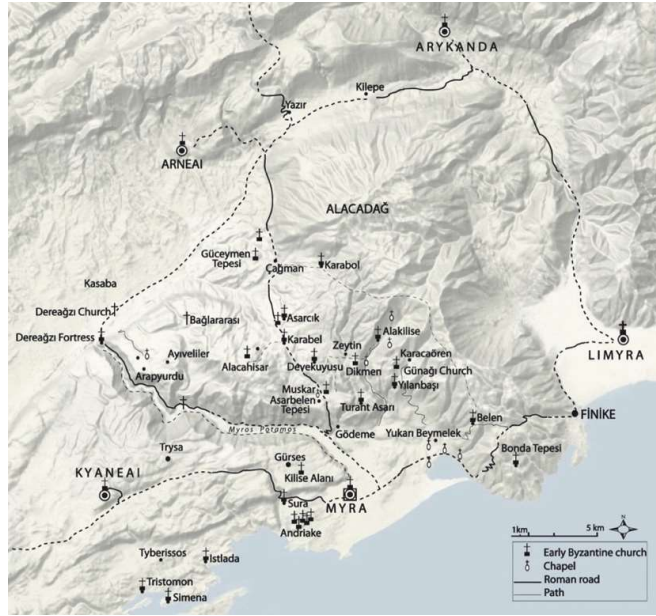
In previous studies on the architecture of the Church of St. Nicholas, three main construction phases were identified. Building phase I, which follows the floor plan of a basilica, is dated to the aftermath of the great earthquake in 529. The soundings carried out in the naos in 2022 identify five building phases. It is likely that three of the phases were construction while the remaining two were repair. One of the most important results of the drilling works is the unearthing of the floors of the basilica planned building. The floors have been dated to the 6th century and provide clear documentation that this structure was built on a building/constructions that belonged to the Late Roman-Early Christian period. At the end of the studies, floor mosaics in the opus tessellatum technique with geometric and floral motifs were unearthed in this building, which we defined as the 1st phase. Whether these mosaics belong to an early phase of the Church of St. Nicholas or to the martyrion of the saint will be illuminated by future excavations.

Keywords: Byzantine, Myra, St. Nicholas Church, St. Nicholas, mosaic, opus tessellatum, opus sectile.

Giriş

Aziz Nikolaos, 5. yüzyıla tarihlendirilen *Praxis de Stratelatis*'e göre İmparator I. Konstantinos (324-337) döneminde Myra piskoposudur¹. 325 yılındaki İznik Konsili'ne ait piskoposluk listelerinde adı geçmemesine rağmen, yaşamıyla ilgili bazı öykülerden *sinoda* katıldığı kabul edilmektedir². Azizin 5. yüzyıldan itibaren yaygınlaşan kült inancı, Myra'nın II. Theodosios (408-450) döneminde Likya Bölgesi'nin metropolisi olmasında etkili görünür³ (fig. 1). 529 yılında Akdeniz'in tüm kıyı şeridinde yıkıma neden olan büyük depremin ardından İmparator I. Iustinianos (527-565) kentin yeniden imarı için yardımda bulunur⁴. Antakyalı Tarihçi Ioannes Malalas (491-578) bu olayı şöyle aktarır⁵: “Aynı dönemde, Likya'nın Metropolü olan Myra, ilahi bir gazaba uğradı; İmparator şahsen, hayatta kalanlara ve inşası için kente çok sayıda lütufta bulundu.” I. Iustinianos'un (527-565) kentin yeniden inşası için bağışta mı bulunduğu, yoksa onarım için gerekli malzemeleri mi sağladığı kesin olarak anlaşılmaz. Bununla birlikte S. Y. Ötüken, kilisenin bu döneme tarihlendirilen sütun başlıkları ve bazı mimari plastik elemanlarda başkent etkisinden söz eder⁶. Aynı zamanda Aziz Nikolaos kültünün başkent Konstantinopolis'te 6. yüzyıldan itibaren yaygınlaşması da dikkati çeker⁷.

U. Peschlow, tarihsel gelişmeleri göz önüne alarak Aziz Nikolaos Kilisesi'nin I. yapı evresini 529 yılındaki büyük deprem sonrasına tarihlendirir⁸. Myra'nın liman kenti Andriake'de bulunan B Kilisesi'nin de bu depremde kısmen yıkıldığı düşünülmektedir⁹. Myra metropolisinde azizlerin *martyrion*larını ziyaret etmek isteyen hacıların sayısındaki artış, olasılıkla Andriake'de pek çok kilisenin inşa edilmesine neden olmuştur. Bu kiliselerden beşi, 5. yüzyıl sonları veya 6. yüzyıl başlarına tarihlendirilir¹⁰. Araştırmacılara göre, 530 yılında Myra'da Aziz Nikolaos'un *martyrionu* veya mezarının yakınında bir kilise bulunmaktadır¹¹ (fig. 2-3).

Figür 1: Likya Bölgesi haritası

¹ Anrich 1913, I, 67-91.

² Hellenkemper ve Hild 2004, 109.

³ Ioan. Mal. XIV. 69 (365. 1-2); Foss 1994, 14; Hellenkemper ve Hild 2004, 109, 344; Akyürek 2018, 41.

⁴ Depremler için bk. Duggan 2004, 129.

⁵ Ioan. Mal. XVIII, 183 (448. 17-19); 'Εν δὲ τῷ αὐτῷ χρόνῳ ἔπαθεν ὑπὸ θεομηνίας μητρόπολις τῆς Λυκίας τὰ Μύρα· καὶ πολλὰ ἐχαρίσατο τοῖς ὑπολειφθεῖσι καὶ τῇ πόλει εἰς κτίσματα ὁ αὐτὸς βασιλεὺς. (Lat.)“*Eodem tempore divinam iram perpessa est Myra, Lyciae Metropolis; cui instaurandae, ut etiam civibus supertitibus, Imperator pulirima suppeditavit*”.

⁶ S. Y. Ötüken'in yayınlanmamış mimari plastik taş eser kitabında bu etkiden bahsedilmektedir; ayrıca bk. Doğan 2003, 251-264.

⁷ Ötüken 2006, 525.

⁸ Peschlow 1975, 323-24; Peschlow 1990, 212.

⁹ Demir 2020, 26.

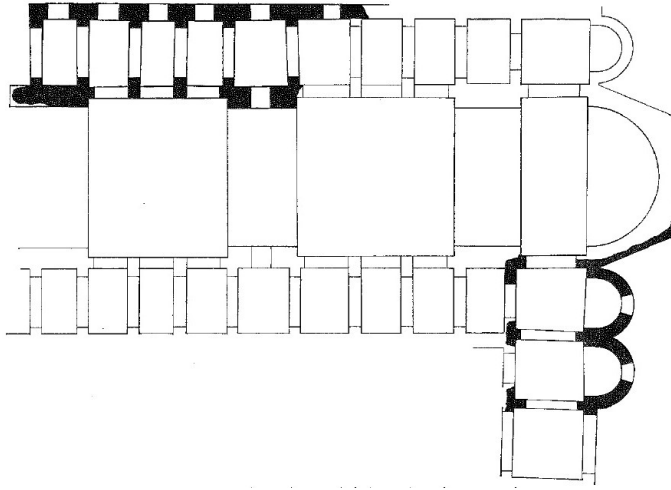
¹⁰ 6. yüzyıl kiliseleri için bk. Tekinalp 2000, 346; ayrıca Harrison 1963, 141-143; Foss 1994, 25; Tekinalp 2000, 289-310.

¹¹ Anrich 1913, I, 449; Peschlow 1975, 347, dn. 186.

Aziz Nikolaos'un Myra'da gömülü olduğu bilgisi; Sion Manastırı'nın kurucusu olan Nikolaos'un, ölümünden sonra bir müridi tarafından 565 yılında yazılan yaşam öyküsünde (*Vita Nicolai Sionitae*) geçmektedir¹². Vita'ya göre Sionlu Nikolaos, "Aziz Nikolaos'un Rosalia zamanında" azizin mezar yerinde/*martyrionunda* düzenlenen "gül festivaline" katılmıştır. Bu olay Vita'da şöyle aktarılır: "Atamız Aziz Nikolaos'un Rosalia zamanı geldiğinde, Tanrı'nın hizmetkârı Nikolaos, Myra metropolünde törene (*sinodos*) indi. Mesih'teki kutsal meclisin (*synodos*) azizler, saygıdeğer babalar ve diğer kutlayıcıları ile birlikte dua etti ve bundan zevk aldı; ve herkesi kucaklayıp huzura kavuşturduktan sonra, hayırsever manastırına geri döndü ve hastalığa yakalandı". Sinod olasılıkla Aziz Nikolaos'un ölüm günü olan 6 Aralık'ta gerçekleşmiş, Sionlu Nikolaos bu toplantıdan kısa bir süre sonra hastalanarak, 10 Aralık 564'te ölmüştür¹³. Vita'da, 6. yüzyılda Aziz Nikolaos'tan bölgedeki saygınlığının göstergesi olarak Likya Kilisesi'nin ortak babası anlamında "atamız" (προπάτωρ ἡμῶν) olarak bahsedilir¹⁴. Sionlu Nikolaos'un Vitası bölgedeki dini ve günlük yaşam hakkında bilgiler verir. Vita'dan anlaşıldığı üzere Roma Dönemi'nde gül festivali olarak bilinen bu pagan ritüel, Erken Hristiyanlık döneminde aziz kültlerine aktarılmıştır. Aynı zamanda, pagan kökenli bu geleneğin 6. yüzyılın ikinci yarısında Myra metropolisinde hala devam ettiği görülmektedir¹⁵.

Figür 2: Aziz Nikolaos Kilisesi 1965 sonrası (kartpostal)

Figür 3: Aziz Nikolaos Kilisesi I. yapı evresine ait izleri gösteren plan (Peschlow 1975).

Sionlu Nikolaos'un Vitası'nda Myra'da bir *episkopeion* olduğundan bahsedilir. Aziz Nikolaos Kilisesi'nin Orta Çağ'a tarihlendirilen *episkopeionunun* duvarında ise 6. yüzyıla ait devşirme bir yazıt üzerinde Başpiskopos Modestos ismi geçer¹⁶. 7. yüzyıldan itibaren bilinen piskoposluk kayıtlarına göre Myra, bölgedeki 37 piskoposluk merkezine başkentlik eder¹⁷. 9. yüzyılda Ephesos antik kentine bağlı 34 piskoposluk bulunurken, Myra 33 piskoposluk kilisesi ile önemli bir dini merkez olma özelliğini korumuştur¹⁸.

¹² *Vita Nicolai Sionitae* metni ve farklı dillerdeki tercümelemleri için bk. Anrich 1913; Anrich 1917; Blum 1997; Ruggieri 2013; Ševčenko ve Ševčenko 1984. İlgili metnin İngilizce tercümesi ve yorum için ayrıca bk. Rizos 2014.

¹³ Ševčenko ve Ševčenko 1984, 91; yorum için Rizos 2014; Anrich 1913; Anrich 1917; Blum 1997; Ruggieri 2013.

¹⁴ *V. Nic. Sit.* 76 (F 31); Φθάσαντος δὲ τοῦ καιροῦ τῶν Ροσσαλίων τοῦ προπάτορος ἡμῶν τοῦ ἁγίου Νικολάου, κτλ.

¹⁵ Kokkinia 1999, 209-210; Toohey 2010, 366-367.

¹⁶ Vita için bk. Ševčenko ve Ševčenko 1984, dn. 29; kitabe için bk. Ötügen 1998, 545, res. 7; Ötügen 2018, 94, res. 19.

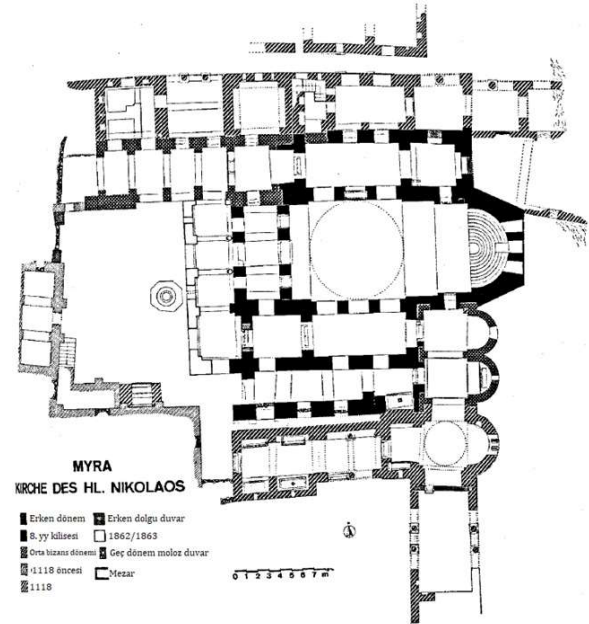
¹⁷ Ötügen 2002, 587, dn. 10; 7. yüzyıl Myra piskopos ve metropolit mühürleri için bk. Zacos ve Veglery 1972, 1.2, 758, no. 1220, 1.3 1655, no. 2941; Laurent 1963, tav. 135, no. 929.

¹⁸ Akyürek 2018, 46.

Aziz Nikolaos Kilisesi ilk kez 1975 yılında, Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün Myra Projesi çerçevesinde, U. Peschlow ve O. Feld tarafından değerlendirilir¹⁹. U. Peschlow kilisede üç ana yapı evresi tespit eder²⁰. Araştırmacı, bazilikal planlı I. yapı evresini malzeme-teknik ve plan tipine göre 6. yüzyıla tarihlendirir²¹ (fig. 3). Bu çalışmada, azizin mezar yeri/*martyrionu* ile bazilika arasındaki ilişki mevcut arkeolojik verilerle ortaya konulamamıştır²². Araştırmacı, I. yapının 789 yılındaki Arap akınları veya bir deprem sonrası hasar görek yıkıldığını ve yapının Kubbeli Bazilika planında yeniden inşa edildiğini öne sürer²³. II. yapı evresi olduğu düşünülen Kubbeli Bazilika, 7.-9. yüzyıllar arasında gelişen örneklerle kıyaslandığında, nefleri ayıran ağır kütsel payeler ve arkaik plan şeması nedeniyle 8. yüzyıla tarihlendirilmiştir²⁴ (fig. 4).

7. yüzyıldan itibaren Akdeniz kıyı şeridini etkisi altına alan Arap akınları sırasında Abbasi Halifesi Harun el-Reşid'in (786-809) komutanlarından Humeid İbn-i Mayuf, 807 yılındaki Rodos seferi sonrası, Myra'ya gelerek Aziz Nikolaos'un kutsal röliklerinin korunduğu mezarı hedef alır. Theophanes'e göre mezar yerini tahrip etmek istese de yanlışlıkla kilisedeki başka bir lahdi parçalamıştır²⁵. U. Peschlow, bu olay nedeniyle kilisenin 8. yüzyıl sonu veya 9. yüzyıl başında, II. yapı evresinde tekrar onarım geçirdiğini belirtir²⁶.

S. Y. Ötüken'e göre bazilikal planlı I. yapı beş nefli ve mevcut kiliseden daha büyüktür. II. yapı evresinde kuzeydeki dış nef olduğu gibi korunmuş veya açık portale dönüşerek, III. yapı evresinde bugünkü şeklini almıştır²⁷. Araştırmacı, yapı evrelerini tarihsel olaylar çerçevesinde yeniden değerlendirerek, II. yapı evresine ait Kubbeli Bazilika plan tipinin 7.-9. yüzyıllara özgü olmadığını; ayrıca Arap akınları dolayısıyla bu yüzyıllarda Myra'da anıtsal bir yapı inşa etmenin mümkün olamayacağını belirtir²⁸. Buna karşın Aziz Nikolaos'un başkentteki ününün 9. ve 10. yüzyıllarda, özellikle İmparator I. Basileios (867-886) ve II. Basileios (976-1025) döneminde üst düzeye çıktığına dikkati çekerek²⁹, Kubbeli Bazilikanın mimari, arkeolojik bulgular ve tarihsel olaylar çerçevesinde II. Basileios (976-1025) döneminde inşa edilmiş olabileceğini öne sürer³⁰.

Figür 4: Aziz Nikolaos Kilisesi yapı evrelerini gösteren plan (Peschlow 1975)

¹⁹ Feld 1975a, 398-423; Feld 1975b, 360-397; Peschlow 1975, 303-359.

²⁰ Peschlow 1975; Peschlow 1990.

²¹ Peschlow 1975, 323-24; Peschlow 1990, 212.

²² Doğan 2018, 26.

²³ Peschlow 1975, 323-24; Peschlow 1990, 212.

²⁴ Ötüken 2006, 524.

²⁵ Theoph. Homolog. AM 6300, AD 807/8 (483); Hellenkemper 1993, 103.

²⁶ Peschlow 1975, 303-359.

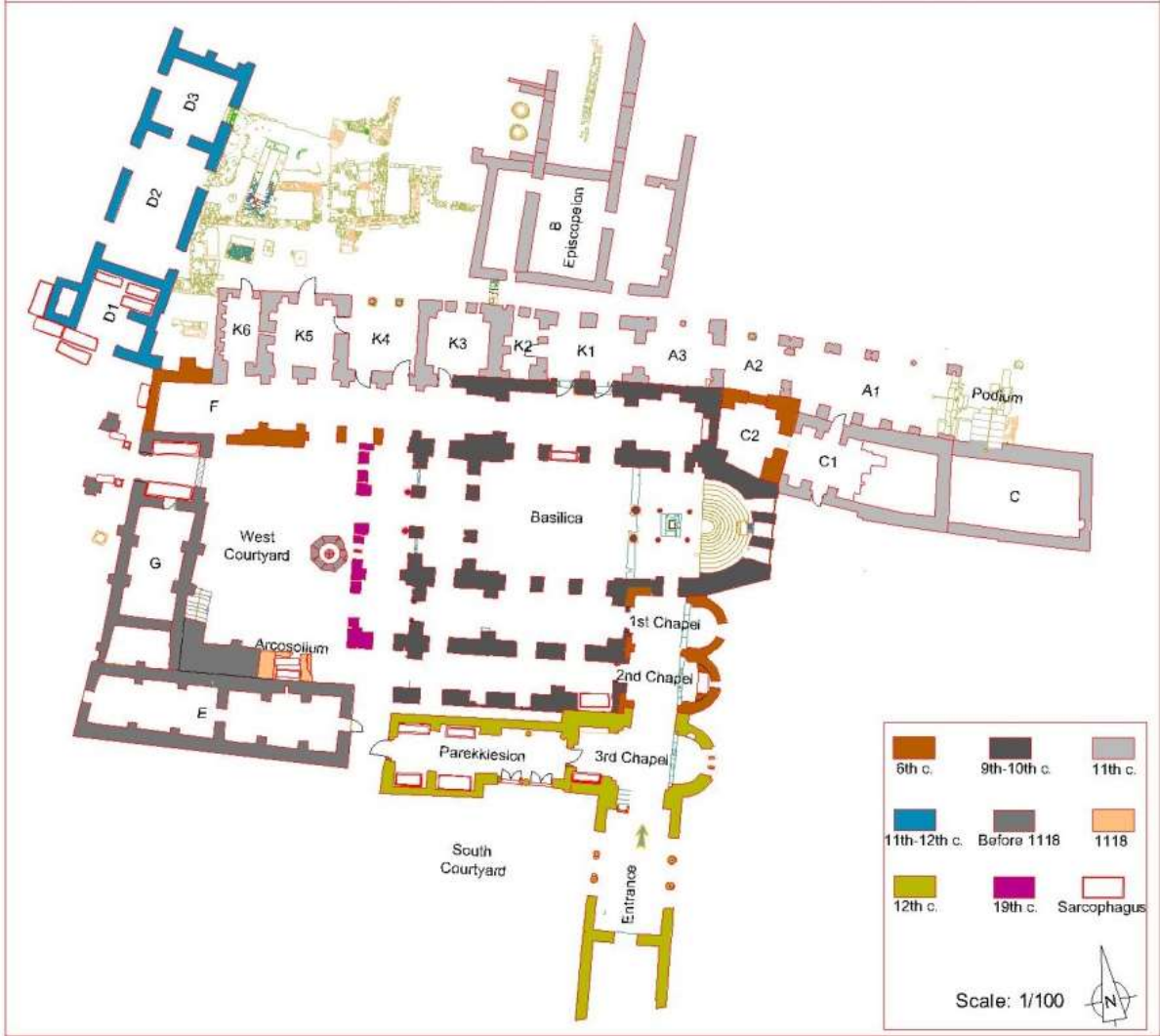
²⁷ Ötüken 1998, 25.

²⁸ Ötüken 1998, 24-25.

²⁹ Hellenkemper ve Hild 2004, 347-348.

³⁰ Ötüken 1998, 21-23.

U. Peschlow, 1975 yılındaki çalışmasında, Aziz Nikolaos Kilisesi'nin III. yapı evresi olarak kabul edilen Kuzey Ek Yapısını 12. yüzyıla tarihlendirir³¹. 1990 yılındaki bir diğer çalışmasında ise ek yapıları 1034-1087 yılları arasına tarihlendirerek; IX. Konstantinos Monomakhos ve İmparatoriçe Zoe (1042-1050/55) ile İmparator IV. Mihail'in (1034-1041) saray hazinesinden sorumlu olan kardeşi Ionannes Orphanotrophos'un banı olabileceğini öne sürer³². S. Y. Ötüken ise tarihsel olaylar ve arkeolojik verilere göre, IX. Konstantinos Monomakhos'u ek yapıların banisi olarak kabul eder³³. Ayrıca ek yapıların inşası sırasında kilisenin duvar resimleri ve *opus sectile* yer döşemeleri ile yenilediği düşünülür³⁴ (fig. 5).

Figür 5: Aziz Nikolaos Kilisesi 2022 yılı planı (Doğan ve Dertli 2022)

2022 Yılı Naos Sondaj Çalışmaları

Aziz Nikolaos Kilisesi kazı çalışmaları ağırlıklı olarak yapının Orta Çağ dönemini aydınlatmaya yönelik sürdürülmüştür. Önceki kazı sezonlarında ortaya çıkarılan kilisenin erken evresine ait duvar kalıntıları ve Kuzey Ek Yapısının altında bulunan *opus tessellatum* tekniğindeki mozaikler ise aydınlatılması gereken en önemli konulardan birisidir. S. Y. Ötüken, Kuzey Ek Yapısının altındaki bu mozaikleri kilisenin I. yapı evresine

³¹ Peschlow 1975, 318, 345, 355.

³² Peschlow 1990, 253.

³³ Ötüken *et al.* 1999/2000, 223.

³⁴ Ötüken 1998, 21-50; Ötüken *et al.* 1999/2000, 221-242; Ötüken 2006, 523-536.

tarihlendirmiştir³⁵. 2009 yılındaki kazı raporlarında ise *opus tessellatum* tekniğindeki mozaiklerin 4-5. yüzyıllara ait olabileceği önerilerek, söz konusu mozaikler I. yapı evresi öncesinde var olan, olasılıkla daha erken bir yapı ile ilişkilendirilmiştir³⁶.

Restorasyon çalışmaları sırasında batı avlunun güneydoğu köşesinde bulunan *opus tessellatum* mozaik ve *naosta* ortaya çıkarılan kimi döşeme parçaları bu alanda bir sondaj yapılması gerektiğini ortaya koymuştur. 2022 yılındaki restorasyon çalışmaları sırasında kilisenin *naosunda* orjinal olmayan döşeme taşları kaldırılmış, altta farklı bir evreye ait olduğu düşünülen mermerden yer döşemesi parçaları ile karşılaşmıştır. Bu verilerin yanı sıra batı avlunun güneydoğusunda bulunan *opus tessellatum* tekniğindeki mozaik parçası, *naosta* sondaj yapılması düşüncesini desteklemiştir. *Naostaki* sondajların amacı; bu zeminlerin hangi döneme ait olduğunu belirlemek, kilisenin evrelerini saptamak; ayrıca U. Peschlow'un I. yapı olarak tanımladığı Bazilikanın zeminlerini açığa çıkarmaktır. Aynı zamanda sondajlarla cevap aranan diğer sorular; Kuzey Ek Yapı ve batı avluda ortaya çıkarılan *opus tessellatum* tekniğindeki mozaiklerin kilise zemini altında devam edip etmediği ve kilisenin 6. yüzyıldan önce aynı yerde olması muhtemel, daha erken bir yapı veya yapılar topluluğu üzerine inşa edilip edilmediğini tespit etmektir. Son olarak, *opus tessellatum* tekniğindeki mozaik zeminlerin aynı yerde daha önce var olduğu düşünülen bazilika, *martyrium* veya sivil bir yapı ile ilişkisini ortaya koyabilmeyi hedeflemiştir. Bu amaçlar doğrultusunda, yukarıda sözünü ettiğimiz yapı evrelerini arkeolojik olarak da belgelemek için, *naos* ekseninde yaklaşık 14,84 metrekarelik alanda 5 sondaj (*Naos* Sondaj 1-5) gerçekleştirilmiştir (fig. 6-7). Aşağıda, *naostaki* bu sondaj çalışmaları detaylı bir şekilde aktarılmıştır.

Figür 6: Aziz Nikolaos Kilisesi apsise bakış

³⁵ Ötüken 2006, 529; Alas 2018, 291; daha erken tarih önerisi için bk. Ötüken ve Fındık 2009, 52.

³⁶ Ötüken ve Fındık 2008, 52; Fındık 2013.

Figür 7: Aziz Nikolaos Kilisesi *naosta* sondajların yapıldığı alanlar

Naos Sondaj 1: 1,40x1,40 m ve +40 cm bir levha sonradan kaldırılıp kazıldı. 2,52 metrekare alanda 0,75 metrekairelik mozaik açığa çıkarıldı (fig. 8-9, 15-16).

Naosun orta-batı bölümünde, orijinal olmayan yer döşemeleri kaldırılarak 1,40x1,40 m genişliğinde bir sondaj gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar sırasında kilisenin mevcut zemini 0,00 m kabul edilerek, Sondaj 1’de -0,46 m kota kadar inilmiştir.

Sondaj 1’de *naostaki* orijinal olmayan zemin taşlarının altında; kuzey, güney ve batı kesiti boyunca -0,07 m kotta, kireç taşı ve mermerden yapılmış *in situ* yer döşemeleri ile karşılaşmıştır. Bu yer döşemelerinin altında kireç, kum ve taş tanecığı katkılı gri harç yatağı ortaya çıkarılmıştır. *Naos* sondajlarında gri harç genellikle düz levha şeklindeki mermer veya kireçtaşı yer döşemelerinin altında kullanılmıştır. 5. evre olarak kabul edilen kilisenin mevcut zemininin altındaki bu yer döşemeleri, 4. evre olarak tanımlanmıştır.

Kilisenin 5. evredeki mevcut zemini kireç taşı levhalar ile etrafını çevreleyen *opus sectile* tekniğinde bordürlerden oluşan panolarla kaplıdır. Bu kireç taşı levhaların kalınlığı 6-9 cm arasında, *opus sectile* bordürlerin kalınlığı ise 2 cm olup, altında 2 cm kalınlığında bir harç tabakası ile 5 cm kalınlığında bir dolgu bulunmaktadır. Bu sayede levhaların kalınlığı ile *opus sectile* zeminlerin kodu eşitlenmeye çalışılmıştır. 5. evrede çoğunluğu devşirme olan levha ve *opus sectile* bordürlerin altındaki harç ve dolgu kalınlığı birbirinden farklılık gösterir. 5. evredeki bazı levhalar kalınlıklarına bağlı olarak doğrudan 4. evre yer döşemeleri üzerine oturur.

Naos Sondaj 1’de seviye inme çalışmaları devam ettiğinde, 4. evre zemini altında kuzeydoğu yönünde yaklaşık -0,17-0,19 m kotlarında, pembe renkli bir harç tabakasının düzensiz devam ettiği görülür. 3. evre olarak tanımladığımız pembe harçlı bu tabakada olasılıkla bir tahribat olduğu düşünülmektedir. Bu tabakanın hemen altında, içerisinde taş, tuğla-kiremit, çoğunluğu mermer yer döşemesi parçası, seramik, cam ve kemik gibi buluntular olan, yaklaşık 20 cm kalınlığında bir dolgu bulunur.

Sondaj 1’de bu dolgu kaldırıldığında, yaklaşık -0,35/-0,37 m kotlarında oldukça nitelikli, sağlam ve pembe renkli bir harç yatağı açığa çıkarılmıştır. Harç yoğun kireç, tuğla tozu ve dere kumu bileşiminde; gözenekli, gevşek dokulu, tuğla kırığı ve oldukça küçük çakıl taşı ağrega taneciklidir.

Figür 8: *Naos* Sondaj 1, 2. evre pembe harç yatağı

2. evre olarak tanımlanan bu pembe renkli harç, tüm sondajda aynı seviyede ve düzgün bir şekilde devam eder. Harç tabakasının yüzeyinde orijinalde zemindeki panolara ait izler görülür. Bu panolardan yalnız birinin kompozisyonu tam olarak tespit edilir. Panonun ortasında dikdörtgen, çevresindeki bordürün kısa kenarlarında tek, uzun kenarlarında ikişer olmak üzere eşkenar dörtgenler ve köşelerde kare şeklinde levha izleri mevcuttur (fig. 8). Ayrıca panonun etrafı bordürlerle çevrelenmektedir. Harç tabakasının üzerinde başka panolara ait izler de vardır ve bunlar kesitin altına doğru devam etmektedir. Harç yatağının pembe renkli oluşu ve üzerindeki pano izleri, 2. evrede kilise zemininin 5. evrede olduğu gibi levhalar ve *opus sectile* tekniğindeki panolarla kaplı olduğunu düşündürür. Bu savımızı destekleyecek arkeolojik veriler ise sonraki sondajlarda ortaya çıkarılmıştır.

Sondaj 1’deki çalışmalara bu evrede ara verilmiş, Sondaj 5 tamamlandıktan sonra geri dönülerek; 4. evredeki *in situ* gri harç tabakası belgelenecek kaldırılmış ve açma kuzeye doğru genişletilmiştir. Kuzeyde 2. ve 4. evre arasındaki dolguda tuğla-kiremit, harç, ince mermerden kaplama levha parçaları ile seramik ve az miktarda kemik parçası bulunmuştur.

Sondaj 1’in batısında, 2. evredeki kompozisyonu tanımlanabilen pano korunarak güneybatı köşedeki pembe harç tabakası kontrollü şekilde kaldırılmıştır. Bu bölümde harç tabakasının kaldırılarak sondajın genişletilmesinin nedeni, Sondaj 2’de ortaya çıkarılan *opus tessellatum* tekniğindeki mozaığın uzantısını görebilmek ayrıca burada yazıtlı bir mozaik olup olmadığını araştırmaktır. Sondajda, güneybatı köşedeki 2. evre pembe harç yatağı

kaldırıldığında, hemen altında çok renkli *opus tessellatum* tekniğinde bir mozaik açığa çıkarıldı (fig. 9). Mozaik oldukça nitelikli olduğu anlaşılınca sondaj, 5. evredeki orijinal zemine zarar vermeden bir levha parçasının kaldırılmasıyla batıya doğru genişletildi. 5. evredeki *opus sectile* mozaikli panonun kenar bordürünün güneydoğuda önceden kesilmiş olması ve kaldırılan yer döşemesinin çimento harçlı olması, bu levhanın aslında daha geç bir onarım sırasında buraya yerleştirildiğini ortaya koymuştur.

Figür 9: Naos Sondaj 1, 1. evre çok renkli *opus tessellatum* mozaik

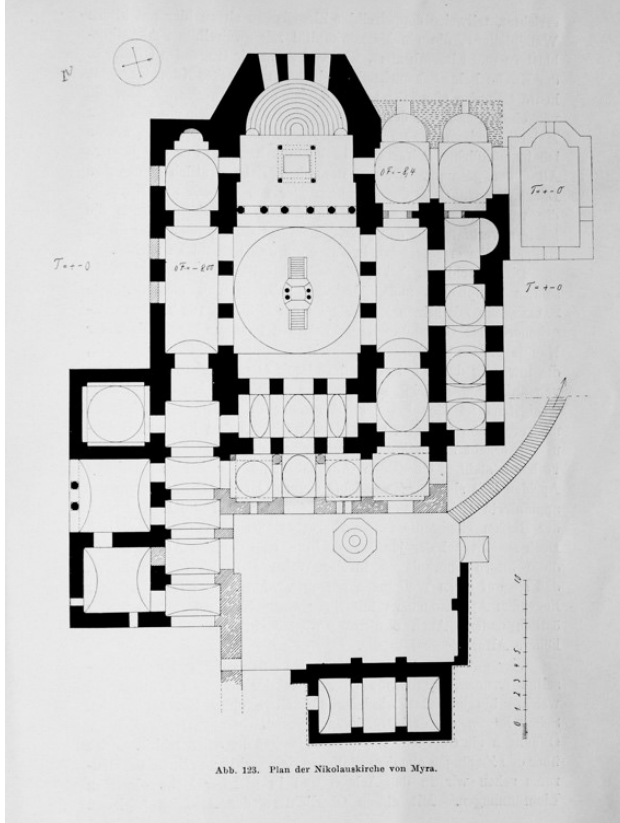
Sondaj kuzey ve batıya doğru genişletildiğinde, *opus tessellatum* tekniğindeki çok renkli mozaik devam ettiği görüldü. Bu alanda mozaik düğüm/*guiloché* motifli kenar bordürüne sahip olan simetrik iki panosu açığa çıkarıldı. Bu panolar, köşelerde beyaz renkli üçgenimsi dilimlerin içinde kırmızı renkli tomurcuk/ksen yaprağı ile tek taç yaprağı olan stilize bitkisel motifler içermektedir (fig. 9, 16). Söz konusu mozaik hem tekniği hem de çok renkli olması bakımından, sondajdaki diğer mozaiklerden ayrılır. Bu mozaikte *tessellatum* yerine kırmızı, turuncu/sarı, mavi, yeşilimsi gri ve beyaz renkte *tesseralar* kullanılmıştır. Sondaj tamamlandığında, mozaik batıda tahrip olduğu ve devam etmediği anlaşılmıştır.

Sondaj 1’de çoğunlukla sırsız seramik, boya bezemeli Geç Roma ve Erken Hristiyanlık dönemi seramikleri, Geç Roma Kıbrıs Kırmızı Astarlı (LRC-D) seramikleri ve pişmiş toprak kandil parçaları ele geçmiştir. Buluntulardan bazılarının üzerinde gri harç kalıntılarının gözlemlenmesi, seramiklerin -0,15(-0,34) m kot aralığındaki 2. evre üzerindeki dolguda kullanıldığına işaret eder. Sırsız seramik buluntular arasında yivli gövdeli testi veya amphora parçaları hamur, form ve kap türü açısından homojen özelliklere sahiptir. Sondaj 1’de ayrıca cam, hayvan kemiği ve tuğla-kiremit parçaları da ele geçmiştir.

Naos Sondaj 2: 1,60x1,60 +1,20 cm; daha sonraki çalışmalarda genişletilerek mevcutta 4,48 metrekare alanda sondaj gerçekleştirildi. 2,82 metrekarelik mozaik açığa çıkarıldı (fig. 12a-b, 13).

2022 yılındaki restorasyon çalışmaları sırasında orijinal olmayan zemin kaplamaları kaldırılarak H. Rott’un 1908 tarihli plan ve fotoğraflarında görülen *ambon* izinin belirginleştirilmesine karar verilmiştir (fig. 10-11). Bununla birlikte sondajların doğuya doğru devam etmesi ve çıkan buluntular nedeniyle bu uygulamadan vazgeçilmiştir.

Kilisenin Orta Çağ'daki *ambonuna* ait izler 5. evre zemininde hala görülmekteyken, zaman içerisinde basit onarımlarla tümüyle kaybolmuştur. *Naos* Sondaj 2'de 1,60x1,60 m boyutlarında bir açma planlanmıştır. Sondaja, *ambon* izinin bulunduğu yerde, *ambonun* tahrip olmasından sonraki evreye ait olduğu düşünülen çimento harçlı zemin taşlarının kaldırılmasıyla başlanmıştır. Bu sırada *naosun* mevcut zemininde kullanılan yer döşemelerinin orijinalde bir yüzü kabartmalı levhalar olduğu, kabartmalı ön yüzlerinin ters çevrilerek arka yüzlerinin zeminde kullanıldığı anlaşılmıştır. Kireç taşıdan yapılmış olan bu levhaların çoğu kırık, çok parçalı, çeşitli boyut ve kalınlıkta olup, *naos* zeminine ne zaman yerleştirildikleri tartışmalıdır³⁷.

Figür 10: Aziz Nikolaos Kilisesi H. Rott plan (Rott 1908)

Figür 11: Aziz Nikolaos Kilisesi *naosundaki ambonun* fotoğrafı (Rott 1908)

Sondaj 2'de 5. evredeki orijinal olmayan zemin döşemeleri kaldırıldığında altta 4. evre *in situ* yer döşemeleri ile karşılaşılmamıştır. Bunun nedeni, olasılıkla Orta Çağ'da buraya *ambonun* yerleştirilmiş olmasıdır. Açmada 5 cm'lik seviye inme çalışmaları sırasında dolgu içinde seramik, cam, az sayıda hayvan kemiği, çok küçük boyutlu tuğla-kiremit ile yoğun olarak 2-4 cm kalınlığında mermer yer döşemesi parçalarına rastlanmıştır.

Sondaj 2'de seviye inme çalışmaları sırasında sondajın merkezinde, aynı kotlarda açmanın başka yerinde görülmeyen taş ve tuğla yığıntısı dikkati çekmiştir. Bu kısımda temizlik yapılarak özenli bir şekilde seviye inilmeye devam edildiğinde, taş ve tuğla parçalarının açmanın merkezindeki yuvarlak bir çukuru kapatmak için buraya bilinçli olarak

³⁷ 6. yüzyıla ve Orta Bizans Dönemi'ne tarihlenen levhaların aynı yerde kullanılması, bu levha parçalarının en erken Orta Çağ'da zemine yerleştirildiğini düşündürür. Aynı zamanda, U. Peschlow'un 1975 öncesine ait fotoğrafında zeminde döşeme olmayan yerlerin görülmesi, bu kısımdaki döşemelerin olasılıkla daha geç onarımlara ait olabileceğini de akla getirir. Benzer levhalar için bk. Tiryaki 2012, 493-514; Alpaslan 2003, 251-264; İşler 2009.

konulduğu anlaşılmıştır. Sondaj 2'deki bu çukurun *naosun* merkezinde olması, kilisenin ilk *ambonuna* ait bir sütun yuvası olduğunu düşündürmüştür (fig. 12a-b)³⁸.

Figür 12a-b: Naos Sondaj 1-3, 2. evre pembe harç tabakası ve *ambon* sütun yuvası

Naosun merkezindeki *ambon* sütun yuvasının 2. evredeki pembe harç tabakasını kestiği ancak harç üzerinde kalın *monolit* bir levha yuvası olduğu görülür. Bu levha olasılıkla *ambonun* parçası olup, sütunu desteklemek için yerleştirilmiştir (fig. 13). *Ambon* sütun yuvasının doğusunda seviye inildiğinde, dolgunun hemen altında 2. evreye ait pembe harç yatağının yanı sıra *opus tessellatum* tekniğinde mozaik bir zemin açığa çıkarılmıştır. Beyaz renkli kireç taşıdan yapılmış olan bezemesiz bu mozaik doğuya doğru devam etmektedir.

Buradaki çalışmalarda kilisenin ilk *ambonunun* inşası sırasında *ambon* sütununu yerleştirmek için çukur açılırken 1. evreye ait *opus tessellatum* mozaik zeminin tahrip edildiği anlaşılmıştır. Çukurun içerisindeki *ambon* sütununu desteklemek amacıyla, sütun yuvasının çevresine gri harçla taş ve yer döşemesi parçaları yerleştirilmiştir. Sütun için açılan çukurun içinde -0,79 m'ye kadar inildiğinde, bu seviyede taş ve harç kaplı çok sert bir dolguyla karşılaşıldığından, çalışma bu kotta sonlandırılmıştır. Çukuru kapatmak için kullanılan dolgu içinde küçük boyutlu *templon* payesi ve levha parçası gibi liturjik işlevli taş eserler bulunmuştur³⁹. Sütun yuvasının kesitinde *opus tessellatum* tekniğindeki mozaik pembe harç yatağı altında devam ettiği görülmüştür.

Figür 13: Naos Sondaj 1, 2, 3 ve *ambon* sütunu yuvası

³⁸ *Ambon* tipi için bk. Say-Özer ve Özer 2010, 67-76; Jakobs 1987; Orlandos 1954; Uysal 1990; Friedländer 1912.

³⁹ *Templon* payesi için bk. Tekinalp 1995; Yalçın 2001, 549-562; Ermiş 2003; Ivison 2003, 119-225; Vanderheyde ve Prochaska 2011, 351-375; Andıç 2012.

Sondajda, batıya doğru 1. evredeki mozaik izi takip edilmiş; bu kısımda *opus tessellatum* tekniğinde siyah renkli taştan iki-üç sıra halinde bir şerit ortaya çıkarılmıştır. Bu mozaik şeridin bir motifin parçası olup olmadığı ve ne kadar alanı kapladığını anlamak için *ambon* çukurunun kesitinde yapılan çalışmada; gri harç yatağı üzerinde siyah ve beyaz renkteki *tesseraların* -0,43/-0,44 m kot aralığında devam ettiği görülmüştür. Bu nedenle çukurun etrafındaki pembe harç yatağı kontrollü şekilde kaldırılmış ve harç tabakasının altında, doğudaki mozaik çevreleyen, siyah-beyaz renkli *tesseralardan* yapılmış 60 cm genişliğinde bir şerit açığa çıkarılmıştır. Bu şerit üzerinde *svastika/gamalı haç/dönen meander* motifleri ile dört yapraklı çiçek motifleri dönüşümlü olarak tekrarlanmaktadır (fig. 16). Aynı zamanda şerit, pembe harç yatağı altında kuzey ve güneye doğru devam etmektedir.

Pembe renkli harç yatağı üzerinde, kuzey kesitindeki doğu-batı yönlü panoya ait olan, kireç taşından *in situ* bir levha parçası ortaya çıkarılmıştır. Kuzeye doğru kesitin altında devam eden bu levha, iki panonun kenar bordürüne aittir. Söz konusu levha, 2. evredeki bazilikanın zemin döşemesine ait *in situ* bir parça olması açısından oldukça önemlidir.

Sondaj 2'de Geç Roma ve Erken Hristiyanlık dönemi sırsız, boya bezemeli ve Kıbrıs Kırmızı Astarlı seramikleri ile pişmiş toprak kandil parçası ortaya çıkarılmıştır. Burada bulunan kırmızı astarlı tabağa ait bir kaide parçası Sondaj 1'deki ağız parçası ile birleşir. Aynı alanda kırmızı astarlı yivli *mortarium/leğen* parçaları, sırsız pişirme kabı, testi ve *amphora* parçaları bulunmuştur. Seramik dışında az miktarda cam parçası, hayvan kemiği, yoğun miktarda tuğla ve kiremit kırığı ele geçmiştir.

Naos Sondaj 3: 2,10x1,60 m boyutlarında, 3,36 metre karelik alanda sondaj yapıldı (fig. 15-16).

Sondaj 3'te *naosun* orta bölümünde orijinal olmayan mevcut zemin taşları kaldırılarak seviye inme çalışmaları devam etmiştir. Bu kısımda 4. evreye ait mermerden kırık halde, gri harçlı *in situ* yer döşemeleri açığa çıkarılmıştır. Bu evrenin altında, yaklaşık 20-25 cm'lik dolgu içinde yeşil, beyaz ve pembe renkte mermer ve şist parçaları toprakta dağınık ancak birbirine yakın kotlarda bulunmuştur. Dolgu tabakasının altında ise 2. evreye ait pembe renkli harç yatağı ile karşılaşmıştır. Bu kısımdaki pembe harç tabakası kaba görümlü olup, yer yer düzensizdir. Ayrıca üzerinde, batıdaki gibi düzgün pano izlerine rastlanmaz. Harçtaki izlerden bu bölüme *ambon* kuruluşuna ait bazı mimari taş elemanların yerleştirildiği sanılmaktadır. Güney kısımda, doğrudan *opus tessellatum* mozaik zemin üzerine oturan bu taşların harçta oluşturduğu izler belirgindir.

Mozaik zeminin üzerindeki pembe harç tabakası batıda 4-4,5 cm, doğuda 10 cm kalınlığında devam eder. Burada harç yatağı, batıda *opus tessellatum* tekniğindeki mozaik zemin üzerine oturmaktadır. Zemin üzerinde batıda levha izleri çok düzgün çizgiler halindeyken, doğuda düzensizdir; ancak levha izleri aynı ekseninde birbirini takip eder. Sondaj 3'ün güneyinde, mozaik zemin üzerinde beyaz renkli bir kül tabakası ile karşılaşmıştır.

Sondaj 3'te, *ambon* çukurunun doğusunda *opus tessellatum* tekniğindeki mozaik devamı aranmış; mozaik doğuya doğru 2. evre pembe harç yatağının altında bir miktar devam ettiği, ancak harç tabakası tümüyle kaldırıldığında tahrip olduğu görülmüştür. Mozaik tahrip olduğu kısımla 2. evre harç yatağının bağlantı yerinde içbükey şekilde sıva ile sağlamlaştırıldığı dikkati çekmiştir (fig. 12a-b). Bu durum, mozaik zeminin 2. evrede korunarak kullanıldığını düşündürür. Benzer şekilde mozaik korunarak sonraki evrede kullanıldığını gösteren uygulama, Kuzey Ek Yapının altında da görülür.

Sondaj 3'ün ikinci aşamasında kuzey ve güneyde 2. evre harç yatağı doğuya doğru kontrollü şekilde kaldırılmış, mozaik bu kısımda devam etmediği anlaşılmıştır. Buradaki pembe harç tabakası içinde küçük moloz taş parçası, mermer, şist, kiremit kırığı gibi dolgu

malzemesi ele geçmiştir. Harç yatağının içinde benzer dolgu malzemesinin kullanılmasına *bema* önünde de rastlanmış, bu dolgunun olasılıkla mozaığın olmadığı yerlerde *ambon* merdiveninin oturacağı kısımlardaki harç yatağının mukavemetini artırmak için yapıldığı düşünülmüştür.

Sondaj 3'teki çalışmalarda Geç Roma ve Erken Hristiyanlık dönemi sırsız seramikleri, boya bezemeli ve kırmızı astarlı seramikler, *terra sigillata* örnekleri ele geçmiştir. LRC-D/Kıbrıs Kırmızı Astarlı seramikleri içinde çeşitli büyüklükte tabak, kase ve kapalı kap parçaları dikkati çeker. Ayrıca çok az miktarda cam, hayvan kemiği ve tuğla-kiremit parçaları bulunmuştur.

Naos Sondaj 4: 0,80x1,70 m boyutlarında, 1,36 metrekairelik alanda sondaj yapıldı (fig. 15-16).

Naosun orta bölümünün doğusunda, orijinal olmayan çimento harçlı yer döşemelerinin altında, -0,10 m kotta 4. evre kireç taşı ve mermer yer döşemeleri açığa çıkarılmıştır. Bu döşemelerin altında -0,15 m kotta gri renkte harç yatağı bulunur. Aynı alanın güneydoğu köşesinde -0,17 m kotta mermerden kırık yer döşemeleri tespit edilmiştir. İnce, düz kaplama levhası şeklindeki bu yer döşemeleri, beyaz ve gri damarlı *Prokennesos*/Marmara Adası mermerinden yapılmıştır. Mermer levhaların altında, -0,19 m kotta, pembe renkli bir harç yatağı dikkati çeker. 3. evre olarak tanımladığımız bu pembe renkli harç tabakası neredeyse *naostaki* tüm sondaj kesitlerinde -bazı yerlerde düzensiz olsa da- takip edilir. Sondajın bu bölümünde 3. ve 4. evrenin *in situ* zemin döşemelerini korumak için kazıya devam edilmemesi uygun görülmüştür.

Figür 14: Naos Sondaj 5, *opus tessellatum* tekniğindeki mozaik

Sondaj 4'te, 3. evre pembe harç yatağı altında, yaklaşık 15-20 cm kalınlığında bir dolgu bulunmaktadır. Dolgu tabakasının altında, diğer sondajlarda olduğu gibi 2. evreye ait pembe renkli harç yatağı ortaya çıkarılmıştır. Bu harç tabakasının güneybatı köşesinde, harç üzerinde geometrik şekilli bazı izler dikkati çekmiş; daha sonra bu izlerin orijinalde zemindeki bir panonun *opus sectile* tekniğindeki kenar bordürüne ait motiflerin izi olduğu

anlaşılmıştır. Panoyu çevreleyen bordür üzerindeki geometrik şekiller, ortada kare, kenarlarda üçgen ve mekik motifleri ile oluşturulmuş dairesel bir kompozisyona sahiptir. Kenar bordürüne ait kompozisyonu korunmuş olan panonun genişliği yaklaşık 25 cm, mevcut uzunluğu 50 cm'dir. Bu bordürün kuzeyinde şerit biçiminde düz bir levha izi takip edilirken, levhanın kuzeyindeki harç yatağı üzerinde ise yalnızca üçgen şeklinde izi bulunan, *opus sectile* tekniğinde başka bir bordürün olduğu sanılmaktadır.

Kilisede Güneydoğu Şapellerde olduğu gibi *opus sectile* tekniğindeki bordürlerin etrafının mermer kaplı düz bordürlerce çevrenmesi yaygın bir uygulamadır. Sondaj 4'te, 2. evre zeminindeki panoları çevreleyen *opus sectile* tekniğindeki kenar bordürlerinin izine rağmen *in situ* durumda bir *opus sectile* parçası bulunamamıştır. Bununla birlikte, *opus sectile* tekniğindeki bordürde bir mekik parçasının harç üzerinde bıraktığı izden, bu parçanın olasılıkla bir yüzü kabartmalı kireç taşı bir levhadan dönüştürülerek ikinci kez kullanıldığı anlaşılmıştır. Bu sayede *opus sectile* zeminin malzeme ve tekniği konusunda önemli bir fikir edinilmiştir. Aynı zamanda kilisedeki mevcut *opus sectile* panolardaki mekik parçalarının kireç taşından yapılmış olması, 6. yüzyılda da aynı malzemenin kullanıldığı görüşünü destekler.

Naos Sondaj 4 çalışmalarında Geç Roma ve Erken Hristiyanlık dönemi sırsız seramik, boya bezemeli ve Kıbrıs Kırmızı Astarlı seramikler, *terra sigillata* ve pişmiş toprak kandil parçaları ele geçmiştir. Sırsız seramik buluntularının çoğunluğunu testi/*amphora*, *mortarium* ve az sayıda pişirme kabı parçası oluşturmaktadır. Aynı sondajda çok az miktarda cam, hayvan kemiği, tuğla-kiremit parçaları bulunmuştur.

Naos Sondaj 5: 2,40x1,30 m boyutlarında, 3,12 metrekairelik alanda 0,45 metrekairelik mozaik açığa çıkarıldı (fig. 15-16).

Naos Sondaj 5, doğuda *bemanın* önündeki alanda gerçekleştirilmiştir. Sondajdaki çalışmalarda gri harçlı 4. evrenin hemen altında, kuzey ve güney kesitte pembe harçlı 3. evrenin düzensiz devam ettiği gözlemlenmiştir. Sondajın orta bölümündeki dolgu toprağın alınmasından sonra -0,38 m kotta, 2. evre pembe renkli *opus sectile* harç yatağı ortaya çıkarılmıştır. Bu harç yatağı sadece sondajın orta bölümünde, apsis ekseninde, doğu-batı doğrultusunda devam etmektedir. Harcın üzerindeki izlerine göre, burada olması muhtemel orijinal levhanın ölçülebilen genişliği 62 cm, uzunluğu 66 cm'dir. Bu kısımda , -0,36 m kotta ise kireç taşından, 2 cm kalınlığında *in situ* bir levha ortaya çıkarılmıştır. Bu levhanın kuzey-güney yönündeki bir panonun bordürüne ait olduğu düşünülür.

Aynı açmanın güneydoğusunda, kireç taşından yapılmış bir diğer levha parçası da *in situ* durumdadır. Bu bölümde, 2. evre ile aynı kotlarda, 39x66 metrekairelik bir alanda gri harç yatağı dikkati çeker. Dolayısıyla Sondaj 5'te kuzey ve güney yönündeki 2. evre pembe harç yatağının tahrip edildiği veya olasılıkla bu kısımda *soleaya* ait parapetler bulunduğu için gri harç kullanıldığı düşünülmektedir.

Sondajın kuzeyinde, 2. evre harcının tespit edilmediği kısımda -0,50 m kotta *opus tessellatum* tekniğinde bir mozaik açığa çıkarılmıştır. Mozaik beyaz renkte kireç taşından yapılmış olup, siyah renkte çakıl taşından kenarları çıkıntılı kare motifleri ile bezemelidir (fig. 14). Kuzeydeki bu mozaığın güneyde devam etmediği, olasılıkla *soleaya* ait mimari elemanların yerleştirilmesi sırasında bu kısmın tahrip olduğu sanılmaktadır (fig. 15-16).

Naos Sondaj 5'in kuzeybatı bölümünde, 1. ve 2. evrenin tespit edilemediği toprak alanda seviye inilmiştir. Buradaki tabakalarda çok miktarda ince mermerden kırık kaplama levhaları bulunmuştur. Mermer levha parçalarının tümünün altında pembe harç izine rastlanması dolayısıyla, bu ince kaplama levhalarının 2. evredeki *opus sectile* zemine ait olabileceği anlaşılmıştır. Sondajda pembe renkli harç yalnızca 2. ve 3. evrede

kullanıldığından, bu alandaki tahribatın 3. veya 4. evrede yaşandığı düşünülmektedir. Dolayısıyla, söz konusu evrelerden birinde bu alanın kazıldığı, 2. evre zemin kaplamalarının alttaki toprak dolgu içine karışmış olabileceği sanılmaktadır. Bu bölümde aynı zamanda toprak içinde dağınık olarak *tesseraların* ele geçmesi, aynı işlem sırasında olasılıkla 1. evre mozaikinin de tahrip edildiğini ortaya koymaktadır.

Naos Sondaj 5'te Geç Roma ve Erken Hristiyanlık dönemi günlük kullanım kapları, sırsız seramik parçaları, boya bezemeli seramik parçaları, Kıbrıs Kırmızı Astarlı seramikler, *terra sigillata* ve pişmiş toprak kandil parçaları ortaya çıkarılmıştır. Kaplar süzgeçli testi, *amphora*, tabak, pişirme kabı, leğen gibi örnekleri içerir. Sondajlarda ortaya çıkarılan seramikler genel olarak tür, tip ve hamur özellikleri açısından homojendir.

Figür 15: *Naos* Sondaj 1-5 ve 2-5. evreleri gösteren hava fotoğrafı

Figür 16: *Naos* Sondaj 1-5 ve 1-5. evreleri gösteren hava fotoğrafı

Sonuç

Aziz Nikolaos Kilisesi'nin mevcut zemini 0,00 m kabul edilerek, *naosun* orta bölümünde doğu-batı doğrultusunda 5 sondaj gerçekleştirilmiştir. Sondajlarda kilisenin *opus sectile* bezemeli panolarla kaplı mevcut zemini ile birlikte beş farklı evre tespit edilmiştir⁴⁰ (fig. 15-16).

Naostaki sondaj çalışmalarında yaklaşık 0,00-(-0,50) m kota kadar inilmiş; Sondaj 1, 2, 3 ve Sondaj 5'te *opus tessellatum* tekniğindeki mozaikler *in situ* olarak bulunmuştur. Kilisenin *naos* zeminin altında yaklaşık -0,50 m kotta ortaya çıkarılan mozaikler, 6. yüzyıla tarihlenen Bazilikanın aynı yerde daha önce var olan bir yapı kalıntısı üzerine inşa edildiğini ortaya koymuştur. Sondajlar sırasında bu mozaikli zeminin altında arkeolojik kalıntıya rastlanmadığından, bu yapının zeminleri 1. evre olarak kabul edilmiştir.

Sondaj 2 ve Sondaj 3'te beyaz kireç taşıdan yapılmış *opus tessellatum* tekniğinde mozaik bir pano ortaya çıkarılmıştır. Bu panoyu siyah renkte *tesseralar*la yapılmış *svastika*/meander/gamalı haç ve dört sivri yapraklı çiçek motiflerinin dönüşümlü olarak tekrarlandığı bir şerit çevrelemektedir. Sondaj 5'teki beyaz kireç taşıdan yapılmış *opus tessellatum* tekniğindeki mozaik, olasılıkla farklı bir panonun parçasıdır. Bu pano üzerinde siyah renkli *tesseralar*dan oluşan, kenarları dişli/çentikli/tırtıklı kare şeklindeki motifler belli bir düzende tekrarlanmaktadır. Kilisede önceki yıllardaki kazılarda ortaya çıkarılan *opus tessellatum* tekniğindeki mozaiklerin tümü çok renkli olup, siyah-beyaz renkli bu mozaikler ünük örnekler arasındadır.

Naosun batısında açılan Sondaj 1'de ise *opus tessellatum* tekniğinde çok renkli bir mozaik panonun 2/5'i ortaya çıkarılmıştır. Bu mozaik panonun orijinalde ortadaki dairesel bir madalyonu çevreleyen dört panodan oluştuğu sanılmaktadır. Bu dörtlü panonun yan yana simetrik iki bölümü açığa çıkarılmış olup, panoların köşelerinde taç yaprağına sahip stilize bitkisel motifler bulunur. Panoların etrafı ise düğüm/*guiloché* motifi ile çevrelenmektedir.

1989-2009 yılları arasındaki kazılarda kilisenin Kuzey Ek Yapısı altında *opus sectile* tekniğinde *in situ* mozaikler tespit edilmişti⁴¹. Bu mozaikler kilisenin K4, K5, K6'nın dışında batıya doğru takip edilebilmektedir⁴². 2014-2021 yıllarındaki kazı çalışmalarında F mekanında ortaya çıkarılan *opus tessellatum* tekniğindeki mozaikler, K6 mekanındaki mozaikğin devamı niteliğindedir⁴³. Aynı şekilde, kilise avlusunu güneyden çevreleyen G yapısı içerisindeki *opus sectile* mozaik de motif ve kompozisyon olarak F yapısı ve Kuzey Ek Yapısının altındaki mozaiklerle benzerdir. 2021 yılında kilisenin batı avlusunun güneyindeki sondajda da *opus tessellatum* tekniğinde bir mozaik açığa çıkarılmıştır. Önceki kazı sezonlarına ait bu veriler doğrultusunda *naostaki* sondajların amacı, aynı seviyede olduğunu düşündüğümüz mozaik zeminleri açığa çıkararak, kilisenin erken evrelerini tespit etmektir. Kilisedeki kazılarda ortaya çıkarılan binlerce *tessera* ve harç yatağına sahip mozaik buluntular; ayrıca kilisenin batı, kuzeybatı, güneybatı ve kuzeydoğu ek yapılarındaki *in situ* mozaikler dolayısıyla *naosta opus tessellatum* zemin döşemeleri ile karşılaşmak sürpriz

⁴⁰ Mozaiklerin motif, kompozisyon, teknik ve üslup özellikleri, yapıyla bağlantısı ve tarihlendirme önerileri daha kapsamlı bir yayında ele alınacağından, burada kısaca bahsedilmiştir. Bununla birlikte ön değerlendirmede mozaiklerin benzer örnekleri için bk. Şahin *et al.* 2007, 559-572; Raynaud 2008; Abbasoğlu ve Özdizbay 2010, 483-502; Işıklıyaya 2010; Alas 2011, 13-23; Erdek 2012; Öztaşkın ve Öztaşkın 2012, 329-346; Çıtakoğlu 2015; Tiryaki 2016, 505-534; Alas 2018, 265-300; Çelikay 2018; Koşdemir 2022.

⁴¹ Ötüken *et al.* 1999/2000, 221-242.

⁴² Ötüken 2002, 403.

⁴³ Doğan *et al.* 2017, 11-19.

olmamıştır⁴⁴. İlerleyen kazı sezonlarında mozaik zeminler açığa çıkarılarak, manastırın kurulduğu alandaki erken veriler tümü ile tespit edilmeye çalışılacaktır.

Naos Sondaj 1-5'te ortaya çıkarılan pembe renkli harç yatağı üzerinde tespit edilen levha ve kakma izlerine göre *opus sectile* tekniğinde panolarla düzenlenmiş bir zemine aittir. 2. evre olarak tanımlanan *opus sectile* harç yatağı Sondaj 5'te, *soleaya* ait mimari öğelerin oturduğu düşünülen kısımlar dışında takip edilmiştir. Bu evredeki *opus sectile* tekniğinde yer döşemelerinin, U. Peschlow tarafından I. yapı evresi olarak adlandırılan ve İmparator I. Iustinianos (527-565) tarafından inşa ettirildiği veya onarıldığı düşünülen, bazilikaya ait olduğu sanılmaktadır. Girişte de belirtildiği gibi araştırmacı, kilisenin ilk evresini tarihi, mimari ve arkeolojik verilerle 529 depremi sonrasına tarihlendirir⁴⁵. Araştırmacı, bu evreye ait duvar kalıntılarını apsis, Güneydoğu Şapeller ve kilisenin kuzey ekinde tespit ederek plana işlemiştir. Bu yapıya ilişkin bilgilerimiz sınırlı olmakla birlikte, S. Y. Ötüken ilk inşa evresine ait yapının mevcut kiliseden daha büyük boyutlu olduğunu belirtir⁴⁶. Kilisede, bazilika ile aynı döneme ait olduğu düşünülen Güneydoğu Şapellerde yaklaşık aynı kotta ve benzer teknikte *opus sectile* zeminler bulunur. 2. evredeki *opus sectile* zemin döşemelerine ait harç yatağı ile şapellerin zemin döşemelerinin birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir.

Sondaj çalışmalarında 2. evredeki bazilikaya ait özgün zeminler dışında kilisenin *naosunda* sütun üzerinde yükselen bir *ambona* sahip olduğunun tespit edilmesi, son derece önemlidir⁴⁷ (fig. 12a-b, 13).

Sondajlarda, pembe renkli harç yatağı (2. evre) üzerinde yaklaşık 15-20 cm kalınlığında bir dolgu olduğu görülmüştür. Bu dolgudan önce -0,17 m kotta pembe renkli bir harç tabakası düzensiz olarak takip edilir. Bu kottaki pembe harç üzerinde beyaz ve gri damarlı, ince mermerden kırık döşeme levhaları *in situ* olarak bulunmuştur. 3. evre olarak tanımladığımız bu dönemde, birinci yapının işlevini yitirmesinden sonraki süreçte, kilisede bir onarım olduğu düşünülmektedir. Bu evrede pembe renkli harç kullanımı ve dolguda bulunan çok sayıda mermer kaplama parçasından dolayı yapının benzer şekilde *opus sectile* bezemeli levhalarla kaplı olduğu sanılmaktadır. Bunun, U. Peschlow'un bahsettiği⁴⁸ 8. yüzyıl sonu veya 9. yüzyıl başında kilisenin II. yapı evresinde tekrar onarım geçirmesine neden olan tahribat evresi olup olmadığını, küçük buluntularla yapılacak değerlendirmeler ortaya koyacaktır.

4. evrede ise gri harç yataklı, kireç taşından yapılmış kalın levha şeklindeki yer döşemeleri *in situ* olarak ortaya çıkarılmıştır. 4. evredeki yer döşemelerinin Kubbeli Bazilikanın orijinal zeminini veya onarım sonrası yapılan zeminler olduğu düşünülmektedir. Bu evrenin hemen üzerine ise *opus sectile* panolar ve kireç taşı levhalardan oluşan 5. evredeki mevcut zemin bulunmaktadır. Birbirinin üzerine inşa edilen 3., 4. ve 5. evreler arasında çok fazla zaman farkı olmadığı dikkati çeker.

Kilisenin orijinal zeminini oluşturan 5. evredeki *opus sectile* zemin döşemeleri genel olarak IX. Konstantinos Monomakhos ve İmparatoriçe Zoe'nin (1042-1050/55) onarım kitabesi ve benzer örneklerle göre 11. yüzyıla tarihlendirilir⁴⁹. S. Y. Ötüken, Aziz Nikolaos

⁴⁴Kilisedeki yoğun restorasyon çalışmaları dolayısıyla TTK projesi ile çalışmalar olmuş, proje 2022 yılında gerçekleştirilememiştir. Mozaiklerin önceki kazı sezonlarındaki değerlendirmeleri için bk. Ötüken ve Fındık 2009, 52; Ötüken 2009, 422; Alas 2011; Alas 2012, 16; Alas 2018, 291.

⁴⁵ Peschlow 1975, 345-347.

⁴⁶ Ötüken *et al.* 1998, 25.

⁴⁷ Kilisenin erken dönem *ambonu* ile ilgili daha detaylı bir çalışma sürdürülmektedir. *Ambon* tipolojisi için bk. Friedländer 1912; Orlandos 1954; Jakobs 1987; Uysal 1990; Say-Özer ve Özer 2010, 67-76.

⁴⁸ Peschlow 1975, 303-359.

⁴⁹ Kilisenin orijinal zeminini oluşturan son evredeki *opus sectile* yer döşemesi H. Rott, Y. Demiriz, O. Feld, U.

kültürünün 9.-10. yüzyıllarda başkentteki yaygınlığı ve kazılarda ortaya çıkarılan sikkelere dayanarak, Kubbeli Bazilikanın banisi olarak İmparator I. Basileios (867-886) veya II. Basileios'u (960-1025) önermiştir⁵⁰. Kilisedeki *opus sectile* kaplamaların tarihlendirilmesini Kubbeli Bazilikanın inşa dönemine indirgeyerek, yeni bir öneri sunar⁵¹. Naostaki sondajlarda ortaya çıkarılan mimari ve diğer arkeolojik verilerin kilisenin tarihlendirilmesi konusunda yeni tartışmalar yaratacağı açıktır.

Sondaj çalışmaları sonucunda olasılıkla U. Peschlow'un I. yapı evresi olarak tanımladığı bazilikal planlı yapının zemini tespit edilmiş; 2. evredeki *opus sectile* tekniğindeki zemine ait harç yatağı, bazilikanın doğrudan önceden var olan bir yapı üzerine inşa edildiğini ortaya koymuştur. Bu yapının mimarisi ve işlevi henüz çözülmemiş olmakla birlikte, Erken Hristiyanlık döneminde dini yapıların yer seçiminde mevcut yerde geçen bir olayın anısı veya alanın kutsallığının dikkate alındığı bilinmektedir. Bizans mimari geleneğinin sembolik yer seçimine vurgu yapan bu seçmecilik çerçevesinde, 2. evredeki zeminlerin 529 yılındaki bazilikaya ait olduğunu varsayarsak, seçilen yerin kutsalla ilişkisinin tesadüf olmadığı söylenebilir. 1. evreye ait *opus tessellatum* tekniğindeki zeminlere sahip olan yapı veya yapılar topluluğunun Aziz Nikolaos'un *martyrionu* mu yoksa sivil bir yapı mı olduğu ise henüz tartışmalıdır. Bu veriler ışığında, bundan sonraki çalışmalar Azizin mezar yeri ve kilisenin daha erken tarihli evrelerini aydınlatmak üzere sürdürülecektir. Kuşkusuz Dünya kültür mirasında önemli bir yere sahip olan Aziz Nikolaos Kilisesi'nin erken evrelerine ait pek çok soruyu çözebilmek için kazı ve sondaj çalışmalarının devam etmesi, sadece kilisenin değil Myra ve bölgenin tarihine ışık tutması açısından da son derece önemlidir.

Teşekkür

2022 yılında Aziz Nikolaos Kilisesi'nin naosunda sondaj ve çalışma izni veren TC Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kazılar ve Araştırmalar Dairesi Başkanlığı'na, Demre Likya Uygarlıkları Müzesi'ne; ayrıca Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi ve Mersin Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü öğrencilerine ve Demreli çalışanlarımıza teşekkür ederim.

Peschlow ve S. Y. Ötüken'in yayımlarına konu olmuştur. Bk. Rott 1908; Demiriz 1966, 13-34; Feld 1975b, 360-397; Peschlow 1990, 207-259; Ötüken *et al.* 1998, 25. Son olarak kilisenin *opus sectile* zemin döşemeleri Ç. Alas tarafından doktora tezinde değerlendirilmiştir. Bk. Alas 2011. Tarihlendirme için bk. Feld 1975b, 360-397.

⁵⁰ Ötüken *et al.* 1998, 21-23.

⁵¹ Ötüken *et al.* 1998, 25-26.

Bibliyografya

Antik Kaynaklar

- Ioan. Mal. = Ioannes Malalas, *Khronographia*. Kullanılan metin: Dindorf, L. A., ed. 1831. *Ioannis Malalas Chronographia*. Bonnae: Impensis E. Weberi.
- Theoph. Homolog. = Theophanes Homologetes (Confessor), *Khronographia*. Kullanılan tercüme: Mango, C. ve R. Scott ed. 1997. *The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History AD 284-813*. Oxford: Oxford Universty Press.
- V. Nic. Sit. = (Anonymous), *Vita Nicolai Sionitae*. Kullanılan metin: Anrich, G., ed. 1913. *Hagios Nikolaos, der heilige Nikolaos in der griechischen Kirche, texte und Untersuchungen*. Bd.1. Leipzig, Berlin: Teubner.

Modern Kaynaklar

- Abbasoğlu, H. ve A. Özdizbay. 2010. "Perge Kazı ve Onarım Çalışmaları 2007 Yılı Raporu." *Kazı Sonuçları Toplantısı* 30(2), 483-502.
- Akyürek, E. 2018. "Myra: Likya'nın Metropolisi." *Alakent Kilisesi: Myra'da Bir Bizans Yapısı (12.-13. Yüzyıllar)*, Ed. E. Akyürek, 37-57. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Alas, Z.Ç. 2011. "Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Duvar ve Zemin Kaplamaları." Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi.
- Alas, Z.Ç. 2012. "Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Duvar ve Zemin Kaplamalarına Ait Yeni Değerlendirmeler." *Uluslararası Katılımlı XV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (I)*: 13-23. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Alas, Z.Ç. 2018. "Opus Sectile Zemin Panoları ve Duvar Kaplamaları." *Aziz Nikolaos Kilisesi Kazıları 1989-2009*, Eds. S. Doğan ve E. F. Fındık, 265-300. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Alpaslan, S. 2003. "The Evaluation of the Motifs and Styles of the Architectural Sculpture of the Byzantine Age in Antalya and Lycia." *Adalya* 6: 251-264.
- Andıç, A. 2012. "İzmir Arkeoloji Müzesi'ndeki Bizans Dönemi Taş Eserleri." Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Anrich, G. 1913. *Hagios Nikolaos. Der heilige Nikolaos in der griechischen Kirche; Texte und Untersuchungen*. Berlin: Teubner.
- Anrich, G. 1917. *Hagios Nikolaos. Der heilige Nikolaos in der griechischen Kirche; Texte und Untersuchungen*. Berlin: Teubner.
- Blum, H. 1997. *Die Vita Nicolai Sionitae*. Bonn: R. Habelt.
- Çelikay, A. 2018. "Yeniyurt A-B Kiliseleri ve Mozaikleri." Yüksek Lisans Tezi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi.
- Çıtakoğlu, H. 2015. "Güney Bithynia Bölgesi Figürlü ve Geometrik Desenli Taban Mozaikleri." Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi.
- Demir, Ç. 2020. "Andriake Antik Kenti A Kilisesi Mimari Plastik Eserleri." Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Demiriz, Y. 1966. "Demre'deki Aziz Nikolaos Kilisesi." *TAD* 15(1), 13-34.
- Doğan, S. 2018. "Mimari Plastik Buluntular: Liturjik Kuruluşlar ve Liturjik Mekanlar ile İlişkisi." *Aziz Nikolaos Kilisesi Kazıları 1989-2009*, Eds. S. Doğan ve E. F. Fındık, 301-328. İstanbul: Homer Kitabevi.

- Doğan, S. 2003. "The Evaluation of the Motifs and Styles of the Architectural Sculpture of the Byzantine Age in Antalya and Lycia." *Adalya* VI: 251-264.
- Doğan, S., E.F. Fındık ve V. Bulgurlu. 2017. "Myra (Demre) Aziz Nikolaos Kilisesi Kazı, Koruma ve Onarım Çalışmaları - 2016/ Excavations, Restorations and Conservations in St. Nicholas Church in Myra (Demre) in 2016." *News of Archaeology from Anatolia's Mediterranean Areas* 15: 11-19.
- Duggan, T.M.P. 2004. "A short account of recorded calamities (earthquakes and plagues) in Antalya and related areas over the past 2,300 years-an incomplete list, comments and observations." *Adalya* 7: 123-170.
- Erdek, Ş. 2012. "Perge Mozaiklerinin Korunması, Sergilenmesi ve Bakımı: Yöntem Önerileri." Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Ermiş, Ü.M. 2003. "İzmir ve Manisa Çevresindeki Orta Bizans Dönemi Templon Arşitravları." Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Feld, O. 1975a. "Die Kirchen von Myra und Umgebung." *Myra: Eine Lykische Metropole in antiker und byzantinischer Zeit*, Ed. J. Borchhardt. *IstForsch* 30: 398-423.
- Feld, O. 1975b. "Die Innenausstattung der Nikolaoskirche in Myra." *Myra: Eine Lykische Metropole in antiker und byzantinischer Zeit*, Ed. J. Borchhardt. *IstForsch* 30: 360-397.
- Fındık, E.F. 2013. "Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kazılarında Bulunan Orta Çağ Sırlı Seramikleri (1989-2009)." Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi.
- Foss, C. 1994. "The Lycian Cost in the Byzantine Age." *DOP* 48: 1-52.
- Friedländer, P. 1912. *Johannes von Gaza ve Paulus Silentarius: Kunstbeschreibungen Justinianischer Zeit*. Berlin: Teubner.
- Harrison, R.M. 1963. "Churches and Chapels of Central Lycia." *AnatSt* 13: 117-151.
- Hellenkemper, H. 1993. "Lykien und die Araber." *Akten Des II. Internationalen Lykien-Symposiums, Band 2*, Eds. J. Borchhardt ve G. Dobesch, 99-106. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Hellenkemper, H. ve F. Hild. 2004. *Tabula Imperii Byzantini, Teil: 1*. Wien: Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften.
- İşıklıkaya, I.R. 2010. "Perge Mozaikleri Macellum, Güney Hamam ve Geç Dönem Meydanı Doğu Portiği." Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Iverson, E.A. 2003. "Polychromy in the Lower City Church: An Overview". *Amorium Reports II: Research Papers and Technical Reports*, Ed. C. S. Lightfoot, 119-225. London: Archaeopress.
- İşler, B. 2009. "Likya Bölgesinde Karabel Asarcık'taki Erken Bizans Dönemi Yerleşimi." Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi.
- Jakobs, P.H.F. 1987. *Die Frühchristlichen Aebnne Griechenlands*. Bonn: Dr. Rudolf Habelt
- Kokkinia, C. 1999. "Rosen für die Toten im griechischen Raum und eine neue Rodismos Bithynien." *Museum Helveticum* 56: 209-210.
- Koşdemir, U. 2022. "Olympos Antik Kenti 3 No.lu Kilise Mozaikleri." Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi.

- Laurent, V. 1963. *Le Corpus des sceux del'empire Byzantin VI.1*. Paris: Ed. du Centre national de la recherche scientifique.
- Orlandos, A.K. 1954. *Η ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική της μεσογειακής λεκάνης, Vol. II*. Athens: Αρχαιολογική Εταιρεία.
- Ötüken, S.Y. 2002. "2000 Yılı Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı ve Duvar Resimlerini Belgeleme, Koruma-Onarım Çalışmaları." *Kazı Sonuçları Toplantısı* 23(2): 401-414.
- Ötüken, S.Y. 2006. "Myra-Demre Aziz Nikolaos Kilisesi İçinde Mimari Değerlendirmeler." *III. Uluslararası Likya Sempozyumu / III. International Lycia Symposium*, Cilt 1, Eds. K. Dörtlük ve T. Kahya, 523-536. Antalya: AKMED.
- Ötüken, S.Y. 2009. "2008 Yılı Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı ve Duvar Resimlerini Koruma-Onarım Çalışmaları." *Kazı Sonuçları Toplantısı* 31(4):417-431.
- Ötüken, S.Y. 2018. "Aziz Nikolaos Kilisesi Kazı Çalışmaları 1989-2009." *Aziz Nikolaos Kilisesi Kazıları 1989-2009*. Eds. S. Doğan ve E. F. Fındık, 63-137. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Ötüken, S.Y., S. Alpaslan, Y. Olcay, M. Acara ve N. Çorağan. 1998. "Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı Işığında Yeni Değerlendirmeler." *II. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı-Araştırmaları Sempozyum Bildirileri*, 21-50. Konya: Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırmaları Merkezi.
- Ötüken, S.Y., S. Alpaslan ve M. Acara. 1999/2000. "Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kuzey Ek Yapısının Yeni Bir Değerlendirmesi." *Adalya* 4: 221-242.
- Ötüken, S.Y. ve E.F. Fındık. 2009. "Myra-Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı ve Duvar Resimlerini Belgeleme, Koruma Onarım Çalışmaları 2008." *ANMED* 7: 49-54.
- Öztaşkın, G.K. ve M. Öztaşkın. 2012. "Antalya-Olympos Mozaikli Yapı." *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I: Anadolu Akdenizi Sempozyumu*, Eds. K. Dörtlük., T. Kahya., R. Boyraz - Seyhan ve T. Ertekin., 329-346. Antalya: AKMED.
- Peschlow, U. 1975. "Die Architektur der Nikolaoskirche in Myra." *Myra: Eine Lykische Metropole in antiker und byzantinischer Zeit*, Ed. J. Borchhardt, *IstForsch* 30: 303-359.
- Peschlow, U. 1990. "Materialien zur Kirche des H. Nikolaos in Myra im Mettelalter." *IstMitt* 40: 207-258.
- Raynaud, M.P. 2008. *Corpus of the Mosaics of Turkey Vol. 1: Lycia - Xanthos, Part 1, The East Basilica*. İstanbul: Uludağ Üniversitesi Mozaik Araştırmaları Merkezi.
- Rott, H. 1908. *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien*. Leipzig: Dieterich.
- Ruggieri, V. 2013. *La Vita di San Nicola di Sion. Traduzione, note e commentario*. Roma: Edizioni Orientalia Christiana.
- Say-Özer, Y. ve N.O. Özer. 2010. "Kaunos Kubbeli Kilisesi'nin Ambonu." *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 133: 67-76.
- Ševčenko, I. ve N. Patterson-Ševčenko. 1984. *The Life of St. Nicholas of Sion*. Brookline, Mass.: Hellenic College Press.
- Şahin, M., D. Şahin., E. Aslan ve S. Gündüz. 2007. "2005 Yılı Myndos Kazısı." *Kazı Sonuçları Toplantısı* 28(1): 559-572.

- Tekinalp, V.M. 1995. "Demre (Myra) deki Aziz Nikolaos Kilisesi Yapı Dönemlerinin Malzeme Teknik Değerlendirilmesi." Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi.
- Tekinalp, M. 2000. "Geç Antik Dönem Sonrasında ve Orta Çağ'da (MS 4.-14. yy.) Andriake Kenti." Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi.
- Tiryaki, A. 2012. "Rhodiapolis Piskoposluk Kilisesine Ait Bir Grup Korkuluk Levhası." *Olba* XX: 493-514.
- Tiryaki, A. 2016. "Rhodiapolis Piskoposluk Kilisesi'nin Geometrik Desenli Taban Mozaikleri." *Olba* XXIV: 505-534.
- Toohy, P. 2010. "Death and Burial in the Ancient World." *The Oxford Encyclopedia of Ancient Greece and Rome*, 366-367. Oxford: Oxford University Press.
- Uysal, N.D. 1990. "Türkiye Müzelerindeki Bizans Ambonları." Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi.
- Vanderheyde, C. ve W. Prochaska, 2011. "Le marbre en Bulgarie à la période byzantine : l'apport de l'étude des sculptures architecturales de Sozopol." *BCH* 135(1): 351-375.
- Yalçın, A.B. 2001. "Anadolu'da Orta Bizans Dönemi Mimari Plastığı ve Bilinmeyen Bir Örnek." *V. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu*, 549-562. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Zacos, G. ve A. Veglery. 1972. *Byzantine Lead Seals*. Basel: J. J. Augustin, Gluckstadt, West-Ger.

Online Kaynaklar

- Rizos, E. 2014. *The Cult of Saints*. <http://csla.history.ox.ac.uk/record.php?recid=E04955>. Erişim: 20.10.2022.